

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.9>

СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ БЮДЖЕТНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Гарбінська-Руденко А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-0971-1234

Батюк Л.В.,
здобувачка,
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0007-7748-3310

Король К.І.,
здобувачка,
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0002-4323-1493

Гарбінська-Руденко А.В., Батюк Л.В., Король К.І. Сучасні загрози бюджетній безпеці України: правовий аспект.

У статті досліджено вплив воєнного стану, спричиненого повномасштабним вторгненням росії в Україну, на стан бюджетної безпеки України. Проаналізовано, що в умовах воєнного стану особливої гостроти набули проблеми фінансових зловживань та корупції у сфері публічних закупівель, ускладнення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, зловживання службовим становищем під час використання гуманітарної допомоги та міжнародної фінансової підтримки. Розглядається вплив обмеженого доступу до інформації та послаблення контрольних механізмів на створення сприятливого середовища для зловживань, що загрожують бюджетній безпеці.

Проаналізовано можливі шляхи мінімізації загроз бюджетній безпеці, а саме: посилення заходів контролю, забезпечення прозорості витрачання бюджетних коштів, посилення заходів відповідальності у бюджетній сфері та інше. Окрема увага приділяється залученню громадськості до заходів контролю за використанням бюджетних коштів та забезпечення невідворотності покарання за бюджетні правопорушення.

Авторами визначено окремі проблемні аспекти, що пов'язані з недостатньою координацією між органами державної влади та правоохоронними органами, що наділені компетенцією у сфері боротьби з економічними злочинами. Обґрунтовується, що незадекларовані доходи та прибутки, ухилення від оподаткування та нелегальна діяльність бізнесу призводять до значних фінансових втрат державного бюджету, що ускладнює фінансування оборонного сектору, соціальних програм та відновлення інфраструктури. Акцентовано увагу на необхідності посилення контролю за використанням бюджетних коштів, зокрема шляхом запровадження ефективних механізмів моніторингу та аудиту.

Запропоновано до розгляду рекомендації щодо посилення контролю за використанням бюджетних коштів, впровадження ефективних механізмів фінансового моніторингу та аудиту, посилення антикорупційної політики, залучення громадськості до моніторингу використання бюджетних коштів, посилення міжвідомчої співпраці, забезпечення невідворотності покарання за вчинені фінансові правопорушення з метою подолання загроз подальшої тінізації економіки.

Ключові слова: бюджетна система, бюджетна безпека, бюджетні видатки, фінансова безпека, економічні інтереси, корупція, економічна злочинність, фінансовий суверенітет, відповідальність.

Harbinska-Rudenko A. V., Batiyk L.V., Korol K.I. Current threats to Ukraine's budgetary security: legal aspect.

The article examines the impact of martial law, caused by Russia's full-scale invasion of Ukraine, on the state of Ukraine's budgetary security. It is analyzed that under martial law, the problems of financial abuse and corruption in the field of public procurement, the complication of control over the targeted use of budget funds, abuse of official position during the use of humanitarian aid and international financial support have become particularly acute. The impact of limited access to information and

weakening of control mechanisms on the creation of a favorable environment for abuses that threaten budgetary security is considered.

Possible ways to minimize threats to budgetary security are analyzed, namely, strengthening control measures, ensuring transparency in the spending of budgetary funds, strengthening accountability measures in the budgetary sphere, etc. Special attention is paid to involving the public in measures to control the use of budgetary funds and ensuring the inevitability of punishment for budgetary offenses.

The authors have identified some problematic aspects related to the lack of coordination between state authorities and law enforcement agencies that are vested with competence in the fight against economic crimes. It is argued that undeclared income and profits, tax evasion and illegal business activities lead to significant financial losses for the state budget, which complicates the financing of the defense sector, social programs and infrastructure restoration.

Recommendations are proposed for consideration on strengthening control over the use of budget funds, implementing effective financial monitoring and audit mechanisms, strengthening anti-corruption policy, involving the public in monitoring the use of budget funds, strengthening interagency cooperation, and ensuring the inevitability of punishment for financial offenses in order to overcome the threats of further shadowing of the economy. The authors conclude that only a comprehensive approach will reduce the negative impact of the shadow economy on the budget sphere and ensure the stability of the state's financial system.

Key words: budget system, budget security, budget expenditures, financial security, economic interests, corruption, economic crime, financial sovereignty, responsibility.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України кардинально змінила умови функціонування бюджетної системи та створила нові, серйозні виклики щодо протидії правопорушенням у цій сфері. Оскільки, з одного боку – війна зумовила значне збільшення обсягів бюджетних видатків на оборону, безпеку та інші потреби, що, у свою чергу, підвищує ризики зловживань та неефективного використання бюджетних коштів. З іншого боку, воєнний стан обмежує можливості здійснення повноцінного та ефективного контролю за використанням бюджетних ресурсів. Актуальність цієї теми обумовлена і тим, що в умовах війни забезпечення бюджетної безпеки є одним із ключових завдань державної політики. Дефіцит бюджетних коштів, зростання внутрішнього та зовнішнього боргу, значне фінансування оборонного сектору – все це створює сприятливе підґрунтя для економічних правопорушень, таких як корупція, нецільове використання коштів, зловживання посадовими особами. При цьому ефективний контроль за дотриманням бюджетного законодавства та механізми фінансового моніторингу потребують удосконалення та адаптації до нових реалій.

Метою цієї статті є дослідження впливу воєнного стану на систему забезпечення бюджетної безпеки держави та надання рекомендацій щодо удосконалення системи протидії правопорушенням у бюджетній сфері.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз наукових публікацій свідчить про глибоке дослідження сучасних загроз бюджетній безпеці України з правового аспекту. Науковці акцентують увагу на необхідності вдосконалення правових механізмів, підвищення прозорості публічних закупівель та впровадження системних заходів для запобігання корупції, що є ключовими елементами забезпечення бюджетної безпеки держави. Велика кількість науковців приділяє особливу увагу дослідженню даної тематики, зокрема, можемо відзначити наукові праці таких вчених, як: Сікорська І.А., Шалева О.І., Кобко Р.В., Гурьянова Л.С., Кислий А.М., Федорчук Ю.В., Варналій З.С.

Виклад основного матеріалу. Бюджетна безпека – це поняття, що включає сукупність заходів, методів та заходів захисту економічних інтересів держави на макrorівні, корпоративних структур, фінансової діяльності суб'єктів господарювання на макrorівні [1]. Л.С. Гурьянова розглядає поняття бюджетна безпека, як «рівень бюджетного потенціалу держави відносно виконання ним своїх функцій з врахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевого бюджетів і доцільності, законності і ефективності використання бюджетних засобів на всіх рівнях» [2].

Важливо зазначити, що в умовах економічної нестабільності позбутися тих чи інших загроз неможливо, отже, бюджетна безпека – це такий стан, який фактично неможливо реалізувати в сучасній реальності. Наявність у бюджетній системі та її середовищі елементів (носіїв) та факторів загроз призводить до стану бюджетної небезпеки [3]. Зокрема, це стосується не тільки загальних економічних ризиків, а й специфічних загроз, які виникають у часи криз і воєнних дій.

Одними з найбільших загроз економічній безпеці України є корупція в оборонному секторі, кіберзагрози та легалізація незаконних доходів в умовах воєнних дій. Особливо небезпечною під час війни є корупція у сфері оборони, оскільки вона не лише підриває обороноздатність країни, а й знижує довіру суспільства до влади та може негативно впливати на ефективність військових операцій.

Найпоширенішим порушенням є неправомірне використання бюджетних коштів, яке Національна економічна стратегія на період до 2030 року (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179) визначає як один із різновидів протиправних посягань (неприпустимих кроків), що становить суттєву перепону в розвитку економіки [4].

До прикладу, маніпуляції у процесі закупівель військового обладнання та послуг наразі є досить поширеним способом неправомірного використанні коштів. Це включає завищення цін на техніку та боєприпаси, фальсифікацію контрактів, надання преференцій окремим постачальникам. Такі зловживання призводять до неефективного використання бюджетних коштів, що в умовах війни є критичною загрозою. Окрім того, значною проблемою залишається нецільове використання фінансових ресурсів, що спричиняє необґрунтовані витрати, перевитрати на оборонні проекти та недофінансування критично важливих напрямів. Унаслідок цього військовий бюджет може мати дефіцит, що безпосередньо впливає на забезпечення армії необхідними ресурсами та ослаблює обороноздатність держави [5].

Корупція в оборонному секторі має серйозні наслідки для національної безпеки, оскільки може призвести до зниження боєздатності військових підрозділів, неефективного управління оборонними ресурсами та дискредитації державних інституцій. Для боротьби з цими загрозами необхідне впровадження комплексних заходів, зокрема посилення контролю за фінансуванням оборони, реалізація ефективної антикорупційної політики, підвищення прозорості закупівель і залучення громадськості до моніторингу використання військового бюджету [6].

Водночас, для забезпечення таких заходів важливо дотримуватись основних принципів бюджетної системи України. Аналізуючи ст. 7 Бюджетного кодексу України, можна визначити, що бюджетна система України ґрунтується на багатьох принципах, зокрема: 1) єдності бюджетної системи України; 2) збалансованості; 3) самостійності; 4) повноти; 5) обґрунтованості; 6) ефективності та результативності; 7) субсидіарності; 8) цільового використання бюджетних коштів; 9) справедливості й неупередженості; 10) публічності та прозорості [7]. Проте, у даній статті відсутній принцип відповідальності, що є одним з найважливіших і передбачає, що за порушення законності та фінансової дисципліни кожен учасник бюджетного процесу повинен нести відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. Погоджуємось з думкою Сікорської І.А., яка вважає, що відповідальність є одним із найдієвіших засобів забезпечення законності здійснення бюджетного процесу та виконання повноважень учасниками бюджетного процесу. Саме існування інституту відповідальності є одним із найефективніших способів забезпечення бюджетної дисципліни та належного виконання повноважень кожним учасником бюджетного процесу на будь-якій із його стадій, профілактики правопорушень та усунення їх наслідків [8, с. 90].

Аналіз національного законодавства надає можливість зробити висновок, що ним передбачено відповідальність в основному за недотримання учасниками бюджетного процесу встановленого Бюджетним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами порядку виконання бюджету за видатками чи звітування про виконання бюджету, а суб'єктами цих правопорушень є лише розпорядники бюджетних коштів [9, с. 35].

Держава надає вагомого значення захисту економічних інтересів й охороні бюджетних правовідносин, доказом чого є різноманіття видів юридичної відповідальності, передбачених за їх порушення [10, с. 21]. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 210 КК України, є спеціальним: ним може бути визнано лише службову особу, наділену правом розпоряджатися бюджетними коштами [11, с. 127]. Спираючись на дослідження, яке було проведене А.М. Кислим і Ю.В. Федорчуком щодо особи злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, показало, що це працівники сфери охорони здоров'я (головний лікар, головний бухгалтер, економіст, юрист, які досить часто є членами тендерного комітету, а також посадові особи, уповноважені на приймання ліків за кількістю та якістю), і працівники підприємств-підрядчиків (керівники зазначених підприємств, особи, які підписують акти прийняття товарно-матеріальних цінностей за кількістю та якістю) [12, с. 221-222]. Варто зазначити, що у науковій літературі існує думка, що зловживання бюджетними коштами службовою особою установи (організації), яка не є розпорядником або одержувачем бюджетних коштів, має розцінюватися як той чи інший злочин у сфері службової діяльності. Аналіз даної проблеми, дає змогу зробити висновок про необхідність посилення контролю за використанням бюджетних коштів, зокрема шляхом запровадження ефективних механізмів моніторингу та аудиту.

Війна в Україні кардинально змінила умови функціонування багатьох сфер, зокрема й системи протидії правопорушенням у бюджетній сфері. Публічні закупівлі, які завжди були об'єктом підвищеної уваги, під час воєнного стану зазнають особливого тиску та ризиків. Спрощення процедур закупівель, необхідне для оперативного реагування на потреби оборони та гуманітарні кризи, одночасно створює сприятливе середовище для зловживань. Зменшення рівня контролю та кон-

курентції, розширення дискреції посадових осіб, засекречення інформації про закупівлі - все це підвищує ймовірність корупційних схем та розкрадання бюджетних коштів. Корупція у сфері бюджетних правовідносин залишається серйозною та багатовимірною проблемою, яка створює значні загрози для сталого розвитку України. Її згубний вплив відображається у скороченні бюджетних надходжень, нераціональному використанні державних коштів, ослабленні фінансової дисципліни, підриві довіри громадян до влади та формуванні сприятливого середовища для інших правопорушень. Крім того, корупція гальмує економічний розвиток, посилює соціальну нерівність та ускладнює впровадження реформ, спрямованих на забезпечення прозорості та ефективності управління державними фінансами [13]. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», «корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [14].

Досліджено, що корупційні прояви в системі публічних закупівель спричиняють низку негативних наслідків, серед яких ключовими є завищення вартості цінових пропозицій, отримання неправомірного прибутку учасниками торгів, неефективне використання державних коштів, а також змови між учасниками та замовником задля незаконного збагачення. Подібні корупційні ризики підривають довіру до державних закупівель, знижують конкуренцію та створюють передумови для неякісного виконання державних контрактів. Усунення цих проблем вимагає комплексного підходу, що включає посилення контролю, прозорості та відповідальності всіх учасників процесу [15]. Проблема ефективності публічних закупівель в Україні досліджувалася О. Шалевою, М. Любимовим, Н. Синюткою та Ф. Ткачиком.

Україна зіштовхується з серйозними викликами у протидії економічній злочинності, особливо в умовах війни та внутрішньої нестабільності. Однією з ключових проблем є недостатня координація між державними відомствами та правоохоронними органами, що займаються боротьбою з економічними правопорушеннями. Відсутність чіткої взаємодії може призводити до дублювання функцій, втрати важливої інформації та неефективного використання наявних ресурсів. Для підвищення результативності боротьби з економічною злочинністю необхідне посилення міжвідомчої співпраці, впровадження єдиних механізмів обміну інформацією та чіткої координації дій. Окрім цього, в умовах воєнного часу значний тиск на державний бюджет ускладнює належне фінансування правоохоронних органів та інших установ, відповідальних за боротьбу з економічною злочинністю. Брак ресурсів, зокрема фінансових та кадрових, обмежує їхню спроможність оперативно реагувати на економічні злочини, що створює додаткові ризики для економічної безпеки країни. Посилення матеріально-технічного забезпечення, належне фінансування та зміцнення кадрового потенціалу є критично важливими для ефективної протидії економічним злочинам у сучасних умовах [16].

Варто зазначити, що війна в Україні призвела до безпрецедентного рівня гуманітарної допомоги та міжнародної фінансової підтримки від іноземних держав, але, на жаль, в умовах хаосу та нестабільності, ці ресурси досить часто стають об'єктом зловживань та злочинних дій. До таких дій відносяться:

- 1) Розкрадання гуманітарної допомоги (продаж гуманітарної допомоги на «чорному» ринку, привласнення гуманітарної допомоги посадовими особами, підробка документів для отримання гуманітарної допомоги);
- 2) Корупція при розподілі міжнародної фінансової допомоги;
- 3) Активне виявлення та документування фактів шахрайських дій під виглядом допомоги Збройним Силам України.

Важливо зазначити, що 03 квітня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» [17]. Цим законом було доповнено Кримінальний кодекс статтею 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Варто звернути увагу, що відповідальність за незаконні дії із гуманітарною допомогою, настає не лише у період дії воєнного стану. Проте у даній ситуації воєнний стан виступає обставиною, за наявності якої покарання буде значно тяжчим, ніж якби злочин вчинили у мирний час.

Питання щодо використання гуманітарної допомоги та міжнародної фінансової підтримки у злочинних цілях є серйозною та нагальною проблемою сьогодення, яка потребує негайного вирішення. На нашу думку, це може бути вирішено шляхом посилення контролю та забезпеченні прозорості у використанні міжнародної фінансової підтримки, а також забезпеченні невідворотності пока-

рання за скоєні правопорушення. Особливо чутливим це питання в умовах воєнного стану, коли будь-які зловживання можуть серйозно підривати державну безпеку та стабільність.

Водночас, в умовах воєнного стану питання фінансової безпеки держави набуває особливої актуальності, а тіньова економіка стає одним із головних чинників, що підривають стабільність бюджетної системи. Незадекларовані фінансові потоки, ухилення від оподаткування та нелегальна діяльність бізнесу призводять до значних втрат державного бюджету, що ускладнює фінансування оборонного сектору, соціальних програм та відновлення інфраструктури.

З.С. Варналій визначає тіньову економіку як сукупність соціально-економічних відносин, пов'язаних із неконтрольованим суспільством виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних цінностей, а також із використанням майна чи прав власності в особистих або групових інтересах [18]. Ці процеси навмисно приховуються від державних органів, місцевого самоврядування та громадськості, а їхніми учасниками можуть бути як окремі громадяни, так і соціальні групи.

Тіньова економіка безпосередньо впливає на ефективність заходів, спрямованих на протидію правопорушенням у бюджетній сфері. Вона створює сприятливі умови для корупційних схем, незаконного привласнення державних коштів і маніпуляцій у сфері державних закупівель. Особливо небезпечним є те, що в умовах війни слабкий контроль за фінансовими потоками може сприяти фінансуванню злочинних угруповань, контрабанді та відмиванню коштів. Одним із ключових викликів залишається забезпечення ефективного контролю над тіньовими процесами, що вимагає впровадження сучасних механізмів моніторингу, посилення антикорупційної політики та міжнародної співпраці у сфері фінансової безпеки. Тільки комплексний підхід дозволить зменшити негативний вплив тіньової економіки на бюджетну сферу та забезпечити стабільність фінансової системи держави [19, с. 328].

Висновки. Бюджетна безпека є гарантом фінансового суверенітету держави, необхідною передумовою стійкого соціально-економічного розвитку, ефективності виконання функцій держави та пріоритетною компонентою її фінансової безпеки.

Аналіз сучасних загроз бюджетній безпеці України показує, що ці загрози мають різноманітні форми і впливають на стабільність фінансової системи держави в умовах війни та економічної нестабільності. Корупція, особливо в оборонному секторі, тіньова економіка, а також зловживання міжнародною допомогою – це основні фактори, які підривають ефективне управління державними фінансами та ускладнюють виконання ключових завдань держави, таких як фінансування оборони, соціальних програм та відновлення інфраструктури.

Правовий аспект забезпечення бюджетної безпеки є критично важливим для боротьби з цими загрозами. Для ефективної протидії необхідно посилити механізми контролю за фінансовими потоками, вдосконалити законодавство в сфері боротьби з корупцією, забезпечити прозорість у використанні державних коштів та міжнародної фінансової допомоги. Крім того, важливим є розширення правових механізмів для боротьби з тіньовою економікою.

Лише через комплексний підхід, що включає правове регулювання, підвищення прозорості та посилення контролю, можна досягти сталого розвитку бюджетної системи України та забезпечити її фінансову стабільність навіть у складних умовах війни. Реалізація цих заходів допоможе не лише зміцнити економічну безпеку країни, але й підвищити довіру громадян та міжнародних партнерів до ефективності та прозорості державного управління.

Вважаємо, що для ефективної протидії вказаним проблемам необхідно:

- відновити повноцінну роботу контролюючих органів, запровадити ефективні механізми внутрішнього та зовнішнього аудиту, використовувати сучасні інформаційні технології для автоматизації контрольних процедур;
- відновити доступ до публічної інформації, запровадити обов'язкове оприлюднення інформації про використання бюджетних коштів, залучити громадськість до контролю за державними закупівлями та розподілом гуманітарної допомоги;
- посилити кримінальну відповідальність за корупційні злочини та зловживання у бюджетній сфері, забезпечити невідворотність покарання за скоєні правопорушення;
- активізувати співпрацю з міжнародними організаціями та донорами, обмінюватися інформацією про корупційні схеми та переймати кращі практики у сфері протидії корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бюджетна безпека України в координатах гібридних загроз фінансовій системі. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/byudzh_dezpeka-76082.pdf.
2. Гурьянова Л.С., Непомнящий В.В. Концептуальні підходи до моделювання фінансової безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2012. № 4. С. 232–236.

3. Богма О.С. Сутність бюджетної безпеки в системі забезпечення національних інтересів. *Економіка і суспільство*. 2016. № 4. С. 282–285.
4. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2021 № 179: станом на 4 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#Text>.
5. Кобко Р.В. Особливості детермінації економічної злочинності в сучасних умовах. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 29. С. 89–95.
6. Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2022. 86 с.
7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. (Редакція від 01.01.2024 № 3035-IX). URL: www.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#top.
8. Сікорська І.А. Особливості фінансово-правової відповідальності за бюджетні правопорушення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2003. Вип. 200. С. 90–93.
9. Сідор М.І. Правові засади відповідальності за порушення бюджетного законодавства в Україні. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) Одеса: Видавн. дім «Гельветика», 2020. Т. 2, 480 с. С. 35–38.
10. Дегтяр Я.Р. Бюджетні правопорушення як підстави відповідальності за чинним законодавством України. *Економіка та право*. 2016. № 1 (43). С. 19–24.
11. Хоменко В.П. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 120–131.
12. Кислий А.М., Федорчук Ю.В. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних із розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 218–230.
13. Красніков Д.А. Наслідки корупції для фінансової системи держави. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 206–212.
14. Про запобігання корупції. Закон України від 19.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
15. Шалева О.І. До питання оцінювання ефективності публічних закупівель. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 38. С. 69–77.
16. Дикий А.П. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави: понятійно-змістовні положення та властивості. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4 (102). С. 3–17.
17. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24.03.2022 № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text>.
18. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія. Київ: НІСД, 2006. 576 с.
19. Шолкова Т.Б. Роль державного регулювання у процесі детінізації економіки України: теоретико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 327–332.